

**TRADYCJA MIEJSCA
– ELEMENTY WYRÓŻNIAJĄCE WIEŚ**

Marek ANGIEL

Warszawa, Polska
e-mail: marekangel@wp.pl

Małgorzata PIETRZAK

Uniwersytet Jagielloński
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
Kraków, Polska
e-mail: m.pietrzak@geo.uj.edu.pl

WIEŚ TRADYCYJNA W KRAJOBRAZIE POGÓRZY KARPACKICH

słowa kluczowe: krajobraz kulturowy, osadnictwo wiejskie, harmonia krajobrazu

Streszczenie *Na podstawie obserwacji terenowych, analizy materiałów archiwalnych i kwerendy literatury dokonano próby oceny harmonii krajobrazu wsi tradycyjnej Pogórzy Karpackich. Wskazano na zróżnicowanie przestrzenne morfologicznych typów wsi. Stwierdzono, że w ostatnim półwieczu świadomie, na dużą skalę, w szybkim tempie niszczone jest istniejąca tu jeszcze do niedawna, harmonia krajobrazu polegająca m.in. na dopasowaniu budownictwa i układu przestrzennego zabudowy wsi do lokalnych warunków przyrodniczych. Współcześnie z krajobrazu wiejskiego ginie ład przestrzenny i estetyczny. Dzieje się to na skutek zmian układu przestrzennego wsi i rozproszenia zabudowy mieszkalnej, zmiany funkcji części wsi tego regionu z wsi rolniczej na podmiejską, odejścia od architektury zastanej na rzecz architektury przypadkowej zarówno w formie jak i w proporcji brył budynków.*

WPROWADZENIE - HARMONIA JAKO ATRYBUT KRAJOBRAZU KULTUROWEGO WSI TRADYCYJNEJ POGÓRZY KARPACKICH

W geografii sposób pojmowania i stosowania pojęcia harmonii jest wieloznaczny. D. Bartels (1969) definiuje to pojęcie na trzy sposoby:

1. Harmonia może być pojmowana, jako czysto estetyczny aspekt krajobrazu jako naturalnej scenerii.

2. W odniesieniu do krajobrazu identyfikowanego, jako geokompleks, harmonia jest pojmowana jako stopień doskonałości, zrównoważenia, perfekcji mechanizmów samoregulacji systemów geograficznych.

Wreszcie (i to jest definicja, którą autorzy przyjmują do dalszych rozważań):

3. Harmonia jest dopasowaniem wzajemnym środowiska przyrodniczego i sposobu jego wykorzystania, zagospodarowania przez człowieka.

Autorzy artykułu są przekonani, że wiele obiektów uznawanych powszechnie jako harmonijne, ma swoje źródło w przyrodzie – w naturze przyrody, jej celowości, naturalności i przede wszystkim zrozumiałości. Jednocześnie zdajemy sobie sprawę, że trudno jest rozsądzić, jakie obiekty lub ich aspekty cechują się *harmonią odczuwalną uniwersalnie*. Wynika to z faktu, że harmonia w wielu przypadkach może być odczuwana w odniesieniu do obiektów czy ich cech nie przez całą społeczność, a tylko przez jej pewnych przedstawicieli.

Próbę oceny harmonii krajobrazu wsi tradycyjnej Pogórzy Karpackich podejmujemy na bazie rozumienia pojęcia harmonii w formie zaproponowanej przez K. Wojciechowskiego (1986): „Harmonia to sposób współwystępowania określonych elementów krajobrazu, który może być przez obserwatora uznany za najbardziej właściwy, doskonale pasujący do akceptowanych wzorców i ideałów, korzystnie oddziaływujący na całokształt oglądanej scenerii”.

Panuje powszechna opinia, że krajobrazowi pierwotnemu lub naturalnemu, ocenianemu z estetycznego punktu widzenia, nie można przypisać cech negatywnych. Krajobraz taki, jeżeli jest dobrze znany widzowi, jest przez niego oceniany zawsze, jako harmonijny, mimo, że bardzo często w krajobrazie tym współwystępują komponenty ze sobą kontrastujące. Natomiast w znanym krajobrazie kulturowym (krajobrazie kulturowym „ojczystym”) jest harmonijne niemal wszystko, co jest uświęcone długą tradycją współistnienia. Występowanie tu obok siebie elementów architektury w różnych stylach, czy zagospodarowania z różnych okresów historycznych, nie tylko nie razi, ale wręcz ubogaca, czy dopełnia krajobraz kulturowy. Wprowadzane współcześnie elementy uznane, jako nowe lub obce kulturowo, a także świadectwa degradacji bądź destrukcji - są przez większość (również przez nas) uznawane za naruszające harmonię krajobrazu. Jednak w przypadku, gdy jako obserwatorzy świadomie lub podświadomie wyodrębnimy z elementów obcych, pewne aspekty odnoszące się do obiektów nam znanych, wówczas elementy te uznajemy są za harmonizujące. Tak dzieje się na przykład w przypadku, gdy wybudowany współcześnie dom mieszkalny ma architekturę (w formie i w detalach) nawiązującą do budownictwa tradycyjnego tego regionu.

Uznajemy harmonię jako cechę widzianego krajobrazu, zdając sobie jednocześnie sprawę z wielkiego stopnia złożoności i heterogeniczności tego obiektu. Uważamy, że harmonia może odnosić się do całości krajobrazu lub wybranych jego elementów.

Aby odpowiedzieć na pytanie, czy krajobraz rolniczy wsi tradycyjnej Pogórzy

Karpackich jest harmonijny, poszukiwaliśmy w tym obszarze przede wszystkim takich różnorodnych i użytecznych cech, które umożliwiają orientację w krajobrazie kulturowym oraz stwarzają odczucie bezpieczeństwa u oceniającego. Po wtóre, szukaliśmy skojarzeń związanych z wyróżnionymi aspektami krajobrazu, którymi są cząstkowe formy atrybutu harmonii krajobrazu – harmonia treści, formy, proporcji, barw i faktur. Po trzecie – i to było najtrudniejsze, poszukiwaliśmy skojarzeń, które wynikają z całokształtu uwarunkowań i tradycji kulturowych regionu.

OBSZAR BADAŃ I METODYKA BADAŃ

Obszar Polskich Karpat (obszar Pogórza Karpackich, Beskidów i Tatr) zajmuje 6% powierzchni Polski, skupia 11% ludności wiejskiej i 3,6% ludności miejskiej (Soja 2008 – dane dla roku 1998). W Karpatach położone są 42 miasta i jest to region o niskim poziomie urbanizacji. Charakterystyczny krajobraz tych gór tworzą wsie wraz z rozłogami, których liczba wynosi 1849. Współcześnie w Polskich Karpatach ponad jedną trzecią obszaru zajmują lasy (36,8%), nieco mniej stanowią grunty orne (31,5%) łąki pokrywają 11,7% powierzchni, pastwiska 6,1%, sady i ogrody 0,8%, a udział pozostałych gruntów sięga 13% (BDR GUS 2005). Dynamiczny wzrost powierzchni zajętych przez tereny osiedlowe i użytki komunikacyjne nastąpił w ostatnim półwieczu i współcześnie zajmują one 8,7 % powierzchni Karpat (Starkel, Pietrzak, Łajczak, 2007).

Wybrany do badań fragment Karpat - Pogórza Karpackie stanowi jednostkę fizycznogeograficzną pomiędzy Beskidami i Kotliną Sandomierską. Pogórza są dominującym typem rzeźby w Polskich Karpatach, który skupia 59% miejscowości i 58% zaludnienia (Górka, 1995). Udział powierzchni średnich pogórzy stanowi 38,3% ogółu powierzchni Karpat, niskich pogórzy 23%, wysokich pogórzy i niskich gór 14%, średnich gór 12,6%, a wysokich gór zaledwie 0,6% (Starkel, 1972). Ponadto dna dolin i kotlin stanowią 11,5% ogółu powierzchni Karpat. Dominujące w krajobrazie Karpat pogórza cechują się wypukło-wklęsłymi kształtami stoków, o przeważających nachyleniach 5-15° oraz wysokościami względnymi od 120-250 m na pogórzach średnich i od 60-100 m na pogórzach niskich.

Zastosowane w pracy metody obejmowały studia kameralne oraz badania terenowe. Dane czerpano z materiałów pochodzących ze spisów rolnych, kart ewidencji zabytków oraz map i zdjęć lotniczych. Podczas badań terenowych obserwowano sposób rozplanowania zagród wsi tradycyjnej, rodzaj i charakter architektury chałup i zabudowy gospodarczej, a także typ i charakter małej architektury np. kapliczek, krzyży, płotów. Analizowano także rozplanowanie wiejskich ogrodów przydomowych z ich nieformalnym frontonem, ogrodem produkcyjnym na tyłach zabudowań i rabatką warzywną oraz ziołową obok domu.

HISTORYCZNE PRZEMIANY WSI W KARPATACH POLSKICH

Okres zasiedlania i zagospodarowania Karpat do wieku XVII charakteryzuje harmonijne zespolenie gospodarki człowieka ze środowiskiem naturalnym Karpat, w którym o wyglądzie wsi i rozłogów decydował prawny sposób lokacji osady. Generalnie od północy postępowało osadnictwo na prawie polskim, od zachodu na prawie niemieckim, a od wschodu na prawie włoskim. Wiek XIII i XIV podobnie jak w całej Polsce cechowało ożywienie osadnictwa, przy czym najwcześniej powstała sieć osadnicza na pogórzach. Kolonizacja Karpat zakończyła się w XVI wieku i na podstawie źródeł historycznych szacuje się, że w tym czasie zaludnienie wzrosło 2-3-krotnie w stosunku do wieku XIV (Ładogórski 1958). Lokacja wsi w XVII i XVIII wieku polegała na dogęszczaniu istniejącej sieci osadniczej, natomiast wpływ na przemiany wsi miały wojny oraz liczne klęski elementarne. W XIX wieku skupione osadnictwo typu feudalnego przeszło reformy – między innymi uwłaszczenie chłopów i rozwój kapitalistycznego folwarku, co w konsekwencji spowodowało wzrost rozproszenia osadnictwa, nowe układy pól oraz zabudowę nowych parceli (Kiełczewska-Zaleska 1964). Według M. Soi (2008) rozwój demograficzny Karpat w XIX i XX wieku wskazuje, że jest to region aktywny demograficznie. W latach 1869-1998 nastąpił wzrost liczby ludności z 1,3 mln w roku 1869 do ponad 2,4 mln w roku 1998, z okresem szybkiego rozwoju w latach 1921-1931, dwoma okresami spadku liczby ludności wskutek wojen oraz umiarkowanym wzrostem w okresach pozostałych. Gęstość zaludnienia wzrosła z 68 osób/km² w roku 1869, do 98 osób/km² w roku 1931 i 127 osób/km² w roku 1998. W Karpatach udział ludności wiejskiej zmniejszył się z 93% w roku 1869, do 90% w roku 1931 i 65% w roku 1998, choć w liczbach bezwzględnych nastąpił jej wzrost z 1,2 mln w roku 1869 do 1,6 mln w roku 1998. W Karpatach licznie dominowały i nadal dominują wsie duże liczące od 500 do 1000 mieszkańców (w roku 1869 wieś liczyła średnio 661 osób, a w roku 1998 - 875 osób). W roku 1988 aż 175 wsi liczyło ponad 2 tys. mieszkańców i skupiało ponad 1/3 ogółu ludności wiejskiej. Interesującym jest, że w latach 1869-1998 nastąpiło włączenie do miast 98 wsi, 68 zostało włączone w obręb innych wsi, a 94 wsie znikły z powodu wyludnienia. W Karpatach w XIX wieku licznie dominowały miasta poniżej 5 tys. osób, a pod koniec XX wieku poniżej 20 tys. osób. Podsumowując, można przytoczyć wniosek J. Bogdanowskiego (1998), że spontanicznie i żywiołowo rozwijająca się sieć osadnicza silnie wpływa na przekształcenia współczesnego krajobrazu kulturowego polskich Karpat.

MORFOLOGIA OSADNICTWA WIEJSKIEGO W KARPATACH POLSKICH

Według L. Starkla (1972) ukształtowanie terenu decyduje o morfologii osadnictwa w różnej skali przestrzennej. Przebieg grzbietów i obniżen (głównie dolin) oraz występowanie izolowanych wzniesień warunkuje układ sieci osadniczej, a typ rzeźby

wpływa na kształt poszczególnych jednostek osadniczych. Dla zabudowy najkorzystniejszy jest typ rzeźby pogórskiej i den dolin (a w ich obrębie szczególnie terasy wyższe); korzystne dla zabudowy są także płytko rozczłonkowane pogórza niskie i łagodne stoki pogórzy średnich (Starkel, 1972). W Karpatach przy posadowieniu pojedynczego budynku lub wytyczeniu drogi powinna być uwzględniona lokalna topografia obszaru (nachylenie, długość i ekspozycja stoku, deniwelacje, rozczłonkowanie terenu), cechy fizyczne i hydrologiczne podłoża warunkujące występowanie procesów osuwiskowych czy erozji bocznej potoków (Starkel, Pietrzak, Łajczak, 2007). Niestety wzrost powierzchni zabudowanych w obszarze wiejskim polskich Karpat następuje nie tylko poprzez dogęszczanie zabudowy we wsiach i wzdłuż szlaków komunikacyjnych, ale także lokalizowanie rozproszonego osadnictwa na stokach czy na terasach zalewowych (Kowicki, 2004; Pietrzak, 2005).

Cechę trwałości osiedli wiejskich w zróżnicowanych typach rzeźby Karpat oraz występowanie dużej liczby wsi gęsto zaludnionych potwierdzają wyniki studiów nad morfogenezą osiedli wiejskich z roku 1956, 1970, 1995. M. Kiełczewska-Zaleska (1956) wskazuje, że w polskich Karpatach dominuje mieszany typ osadnictwa, który występuje w obszarze pogórzy (w tym także w Dołach Jasielsko-Sanockich) oraz w Beskidzie Małym, Średnim, częściowo Wyspowym, Gorcach i środkowej części Beskidu Sądeckiego. Jest to sieć dużych, skupionych wsi z rozproszeniem na peryferiach. Jako drugi pod względem zajmowanej powierzchni wymienia typ osadnictwa skupionego, gdzie dominują duże wsie powstałe z rozbudowy średniowiecznych wsi leśno-łanowych. Rozciąga się on od Pasma Babiej Góry po Bieszczady. W obszarze Beskidu Żywieckiego oraz częściowo w Beskidzie Wyspowym i zachodniej części Beskidu Sądeckiego występuje przewaga osiedli rozproszonych. M. Chilczuk (1970) pod względem typów kształtu osadnictwa wiejskiego zalicza polskie Karpaty do Megaregionu Południowo-Wschodniego, dokumentując zdecydowaną przewagę wsi skupionych, o znacznym udziale osadnictwa o osiowym układzie osiedli. Autor zauważa, że liczny jest typ wsi osiowych o luźnym skupieniu oraz wsi rozproszonych nieregularnych, które występują na terenach górskich. Z. Górka (1995) wykazuje, że w polskich Karpatach najliczniej występują łańcuchówki, które wraz z przysiółkami stanowią 26% ogólnej liczby wsi, a zlokalizowane są w pasie gór niskich, średnich i wysokich. Występujące w pasie pogórzy ulicówki stanowią drugi co do liczebności typ wsi, który wraz z przysiółkami stanowi 27% ogólnej liczby wsi, natomiast wielodrożnice 22%. Wsiedla o budowie rozproszonej występują na pogórzach, a samotnicze w południowo-wschodniej części Karpat. M. Soja (2008) charakteryzuje zróżnicowanie przestrzenne zmian rozmieszczenia ludności w wieku XIX i XX w polskich Karpatach. Autorka wykazała, że lata 1869-1921 charakteryzowały się wzrostem liczby ludności we wschodniej i częściowo środkowej części Karpat, głównie na terenach wiejskich Pogórzy: Strzyżowskiego, Dynowskiego i Przemyśkiego, Bieszczad Niskich, a także Pogórza Rożnowskiego i części Dołów Jasielsko-Sanockich. W latach 1921-1988 nastąpił wzrost liczby ludności w zachodniej części

Karpat i ubytek na terenach wiejskich Pogórza Przemyskiego, Beskidu Niskiego, Bieszczad Wysokich i Niskich. W podsumowaniu charakterystyki rozmieszczenia ludności Karpat w XIX i XX wieku autorka konstatuje, że początkowo obszary koncentracji ludności miały charakter punktowy, z czasem rozprzestrzeniając się na tereny otaczające miejscowość, a następnie tworząc szerokie pasma o przebiegu równoleżnikowym (Soja, 2008).

Analiza XVIII i XIX wiecznych austriackich map historycznych i spisów katastralnych, oraz analiza późniejszych map polskich - pozwala na stwierdzenie, że najbardziej dynamicznie zmieniającym się elementem wiejskiego krajobrazu kulturowego Pogórza Karpackiego w ciągu ostatnich 200 lat były obszary zabudowane (Pietrzak, 2005). Powierzchnia terenów zabudowanych wraz z przydomowymi sadami zwiększyła się od około 1,5% obszaru w wieku XVIII, do 13% na początku wieku XXI (Pietrzak, Angiel, 2009). Przyrost powierzchni terenów zabudowanych w obszarach wiejskich nastąpił głównie kosztem gruntów ornych, zwłaszcza w strefie wierzchołków garbów pogórskich. Ogólnie, można stwierdzić, że tradycyjne drewniane wiejskie budownictwo mieszkaniowe i gospodarcze w pogórskiej części Karpat ukształtowało się w wieku XIX i trwało do końca wieku XX.

CECHY ZABUDOWY I ARCHITEKTURY TRADYCYJNEJ WSI W OBSZARZE POGÓRZY KARPACKICH (NA PRZYKŁADZIE WSI POGÓRZA WIŚNICKIEGO)

Po zakończeniu I wojny światowej, obszar wsi południowej Polski cechował się dużą gęstością zabudowy – średnio na 1 km² było 14 budynków, a w niektórych rejonach powyżej 17 budynków na 1km² (średnia dla Polski w tym okresie to około 9 budynków na 1km²). Gospodarstwa wiejskie w części południowej Polski były małe, o czym świadczy stosunek liczby budynków do liczby nieruchomości wynoszący 1,00-1,03. W regionach gdzie nieruchomości składały się z wielu budynków mieszkalnych (folwarki, gospodarstwa włościańskie, osady fabryczne), wskaźnik ten był wyższy (np. w Wielkopolsce wynosił 1,19-1,21). Przeciętna gęstość zaludnienia budynków mieszkalnych we wsi południowej Polski wynosiła 5, 5-6 osób. We wsi karpackiej po I wojnie światowej, średnio 95% budynków mieszkalnych było zbudowanych z drewna. W części zachodniej regionu odsetek drewnianych budynków mieszkalnych we wsi zmniejszał się – w dorzeczu Soły i Skawy wynosił od 75-90%, a dalej na zachód od 25-50%. Budynki murowane we wsiach karpackich stanowiły średnio od 2-5% budynków mieszkalnych (w części zachodniej Karpat od 10-25%). Większość dachów chałup była poszyta słomą, a 10-25% drewnem (Stat. Pol.GUS 1933).

Tradycyjne budownictwo wiejskie regionu Pogórzy Karpackich jest budownictwem drewnianym. Dominującym rodzajem układu przestrzennego wsi w obrębie Pogórzy Zachodniobeskidzkich, w tym na Pogórzu Wiśnickim jest łańcuchówka

(wieś leśno-łanowa) zakładana w średniowieczu na prawie niemieckim. Zagrody takiej wsi znajdują się po obu stronach drogi, które w tym regionie przebiegają wzdłuż dolin rzecznych lub na wierzchołkach wydłużonych i szerokich garbów pogórskich.

W obrębie zagród, zarówno tych sytuowanych w zabudowie zwartej jak i rozproszonej, regułą było sytuowanie chałup frontem na południe (od pd-wsch do pd-zach) na osi wschód – zachód. Odstępstwa wynikały z lokalizacji chałup w terenie o zróżnicowanej i dynamicznej rzeźbie – w obszarach występowania dolinek zboczowych, wciosów, nisz źródłiskowych itp.

Stosowane w budownictwie wiejskim tego regionu rozwiązania techniczne, konstrukcyjne, oraz używane materiały były niezmiennie od połowy XIX wieku do połowy wieku XX.

Typowa, drewniana chałupa wsi tradycyjnej na Pogórzu Wiśnickim była budowana na planie wydłużonego prostokąta o szerokości od 4 do 5,5 m i długości od 9 do 17 m. (ryc. 1). Zawierała część mieszkalną (o powierzchni od 35 do 60 m²) i jedną lub dwie komory (o powierzchni od 12 do 25 m²); przy niektórych obiektach istniały przybudówki, które pełniły funkcje gospodarcze, magazynowe (o powierzchni do 50 m²). Innym typem była chałupa zawierająca pod wspólnym dachem pomieszczenia mieszkalne i gospodarcze – współcześnie bardzo rzadko zachowana – była typowym i powtarzalnym elementem zabudowy wsi tego regionu pochodzącym z drugiej połowy XIX wieku. Część gospodarcza składa się z jednego lub kilku pomieszczeń stajennych, szopy magazynowej.

Chałupa była obiektem jednotraktowym, szerokofrontowym, dostępnym od południa, konstrukcji zrębowej i sumikowo-łątkowej, osadzonym podwaliną na kamienno-gliniastej podmurówce. Zrąb części mieszkalnej wraz z komorą, był wykonany ze zbrusowanych belek zwęglowanych na zamek, z wystającymi, równo obciętymi ostatekami, lub (rzadziej) na jaskółczy ogon. Elewacja zewnętrzna najczęściej była polepiona gliną bieloną wapnem na biało, a także na wiele odcieni koloru niebieskiego i indygo. Innym, powszechnym typem elewacji było pozostawienie zewnętrznych belek ścian w naturalnym kolorze drewna i uszczelnienie szpar gliną malowaną na kolor biały lub odcienie niebieskiego. Tworzono także elewacje szalowane malowanymi deskami w układzie pionowym, których styki były listwowane. Chałupa kryta była dachem konstrukcji krokwiowo-płatwinowej. Starsze budynki miały dach czterospadowy posyty słomą układaną na gładko, nowsze lub przebudowane w drugiej połowie XX wieku dach dwuspadowy posyty dachówką ceramiczną, cementową lub eternitem. Wysokość chałup (mierzona do kalenicy) wynosiła od 4,5 do 5,5 m.

Chałupa składała się z sieni, kuchni, izby (rzadko dwóch izb) oraz komory, dostępnej bezpośrednim wejściem z podwórka. Tradycyjny układ wnętrza to układ amfiladowy z sienią wydzieloną wewnątrz kuchni i z komorą w szczycie. Ściany wewnątrz chałupy polepione były gliną, bielone wapnem na biało lub niebiesko.

W sieni była wylewka betonowa, w pozostałych pomieszczeniach klepisko, lub podłoga deskowa. Wnętrze nakrywał strop belkowy, z powałami deskowymi.

Drzwi prowadzące do sieni były jednoskrzydłowe, dubeltowe - z zewnątrz klepkowe, a klepki układano w romby. W elewacji frontowej były okna ościeżnicowe, w opaskach deskowych, dwuskrzydłowe, czterokwaterowe, malowane olejno na biało, które doświetlały izbę (izby) (ryc. 2). Piec kuchenny (polepiony gliną, bielony wapnem) był murowany z cegły i miał wyodrębniony komin.

Typowe obiekty gospodarcze wsi tradycyjnej tj.: stodoła, wozownia, kurnik, obora, chlew, stajnia, spichlerz, komora, szopa, królikarnia i inne – budowane były, podobnie jak chałupy, z drewna (ryc. 3) w konstrukcji zrębowej i szkieletowej. Różniły się przeznaczeniem, wielkością i podziałem pomieszczeń.

Chlewy i obory bardzo często budowano pod wspólnym dachem. Były to niewielkie obiekty (o powierzchni od 25 do 50 m²) budowane na planie prostokąta, posiadające kilka pomieszczeń. Stawiane były na podwalinie z belek drewnianych wspartych na ciosach piaskowcowych. Ściany obory wykonywano z belek ciosanych w konstrukcji zrębowej, ściany dostawionego chlewiku budowano w konstrukcji sumikowo-łatkowej. Ściany obórki i chlewiku bielono wapnem (lub obrzucano gliną i malowano wapnem), szpary między belkami uszczelniano gliną, lub mchem. Dachy dwuspadowe, kryte dachówką ceramiczną lub cementową (wcześniej połacie poszycie były słomą układaną gładko) stawiano w konstrukcji krokwiowej. Okna w chlewach i oborach były niewielkie – mocowano je na stałe; często zamiast okien w ścianach budynków były tylko szczeliny z szybą. Pułap wspierano na belkach stropowych z desek na styk. Drzwi były jednoskrzydłowe w balach ściennych.

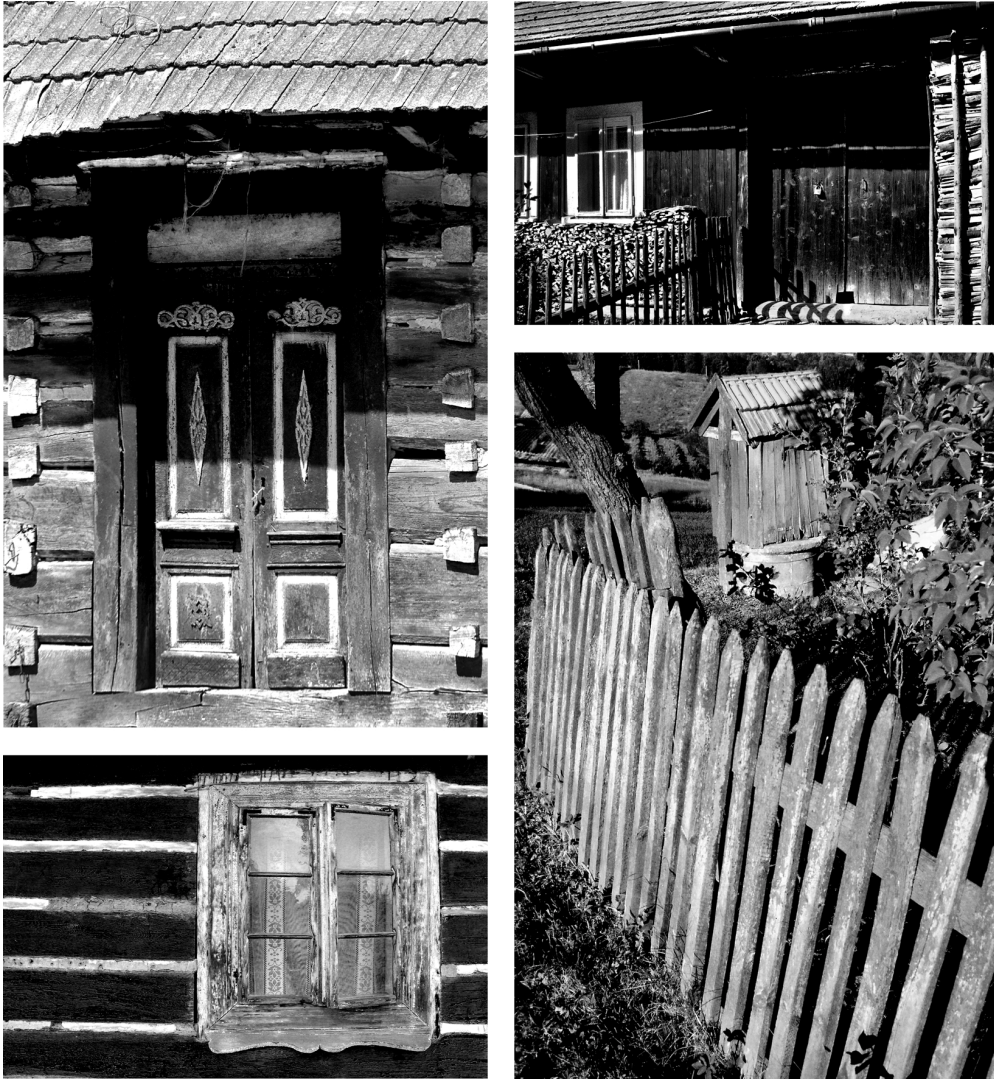
Najważniejszym obiektem gospodarczym w każdej zagrodzie była stodoła. Pojemność stodół gospodarstw chłopskich na obszarze Pogórza Wiśnickiego wynosiła od około 120 do 400 m³ (średnio 250 m³). Należy szacować, że chłop potrzebował stodoły o pojemności około 60 m³ na złożenie zboża (ziarno+słoma) zebranego z jednego hektara pola. Tak więc gospodarstwo chłopskie w tym regionie liczyło od 2 do 7 ha pola obsiewanego zbożem. Gdy w gospodarstwie przybywało ziemi uprawnej, w zagrodach pozostawiano stodołę starą i budowano drugą, o pojemności umożliwiającej przechowanie plonów. Stodoły budowano najczęściej w konstrukcji mieszanej: zrębowej (sąsiek) i sumikowo-łatkowej (boisko). Stodoły budowano na planie prostokąta o długości od 8 do 12 m i szerokości od 5 do 6 m. Były to obiekty o wysokości 5,7 m, szerokofrontowe, jednotraktowe, dwuwewnętrzne. Sąsiek wznoszono z belek – okrągłaków częściowo zbrusowanych, zwęgłowanych na obłap, z wystającymi, równo obciętymi ostatekami bez uszczelnień. Boisko budowano na przestrzał. Wrota stodół były dwuskrzydłowe, deskowe; osadzone biegunami na belce progu i nadproża. Dach dwuspadowy (w przypadku poszycia dachówką ceramiczną lub cementową) lub czterospadowy (w przypadku poszycia słomą kładzioną gładko) był budowany w konstrukcji krokwiowo-płatwiowej.

Ryc. 1. Zabudowa mieszkalna (chałupy) wsi tradycyjnej Pogórze Karpackich (fot. M. Angiel).

Fig. 1. Habitable building in the traditional village in the Carpathian Foothills (all photos by M. Angiel).

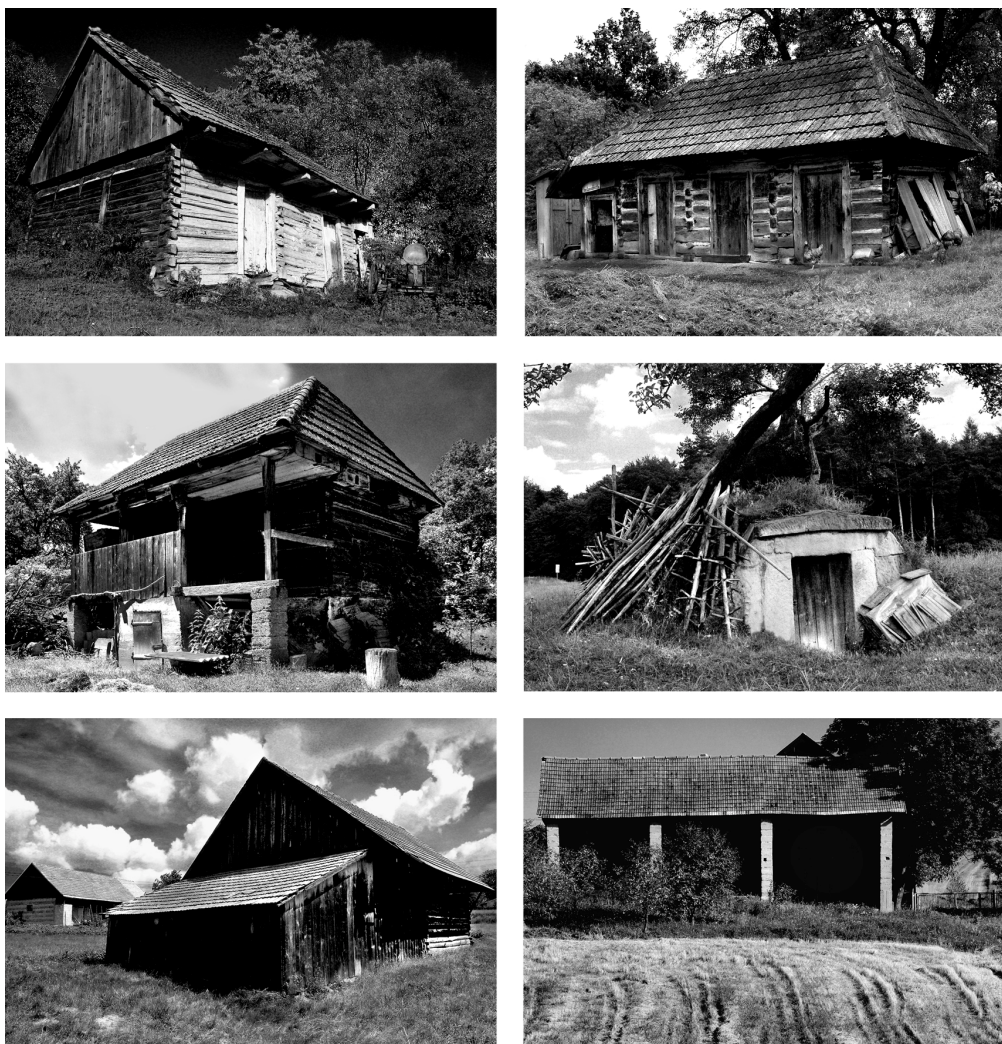
Przykłady typowych wiejskich chałup drewnianych na Pogórze Wiśnickim o konstrukcji zrębowej i sumikowo-łatkowej, szerokofrontowych, krytych dwu lub czterospadowym dachem posytyym słomą bądź dachówką (ceramiczną, cementową), osadzonych podwaliną na kamienno-gliniastej podmurówce, polepionych gliną, bielonych wapnem na biało lub niebiesko; elewacje także szalowane deskami w układzie pionowym.

Ryc. 2. Detale architektoniczne wsi tradycyjnej Pogórzy Karpackich (fot. M. Angiel).

Fig. 2. Details of architectonic villages in the traditional Carpathian Foothills (all photos by M. Angiel)

Przykłady typowych drzwi wejściowych i okien chatupy drewnianej, obudowy studni oraz drewnianego ogrodzenia na Pogórzu Wiśnickim.

Ryc. 3. Zabudowa gospodarcza wsi tradycyjnej Pogórzy Karpackich (fot. Marek Angiel).

Fig. 3. Building of economic village in the traditional Carpathian Foothills (all photos by M. Angiel).

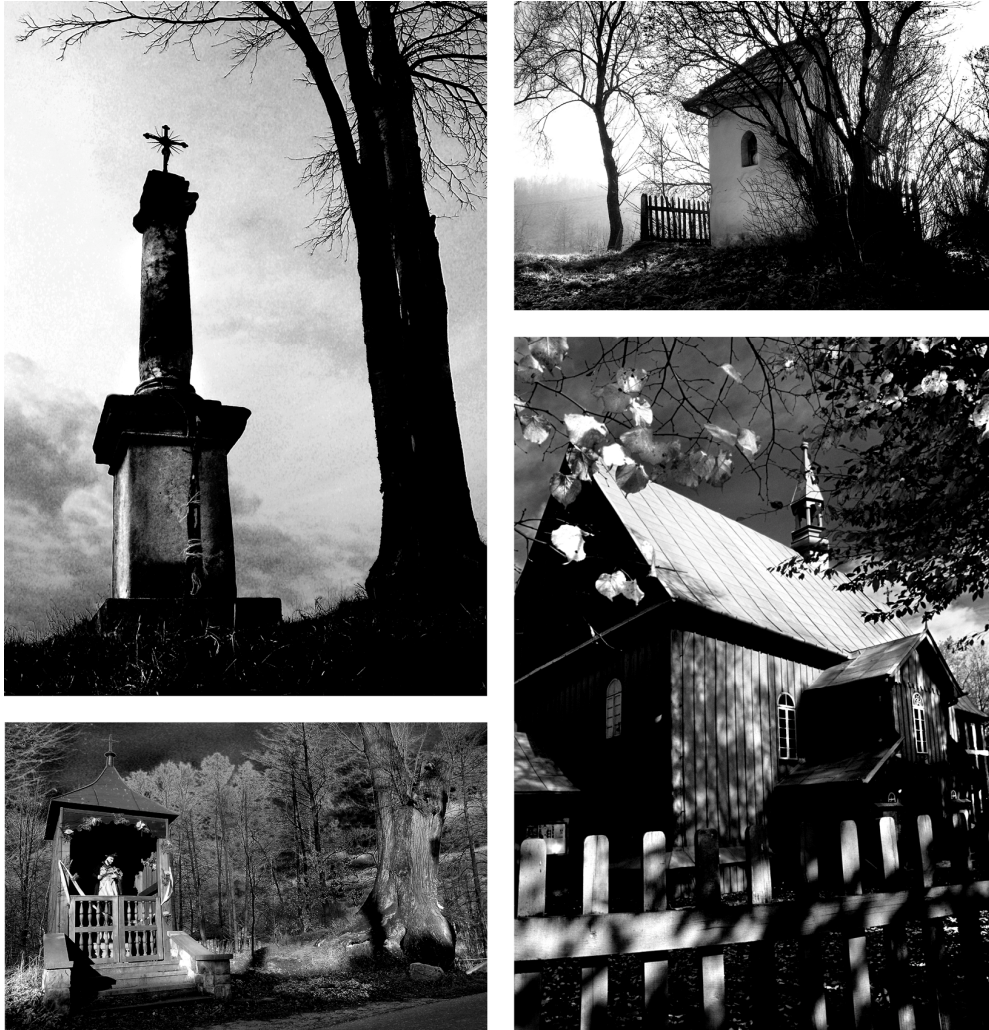
Przykłady typowych wiejskich drewnianych obiektów gospodarczych na Pogórzu Wiśnickim - obory, chlewy, stajnie, kurniki spichlerze i stodoły o konstrukcji zrębowej i sumikowo-łatkowej; wolnostojąca piwniczka z ciosów piaskowcowych.

Podsumowując, budownictwo wsi tradycyjnej tego regionu cechuje pragmatyzm i nadrzędność zasady użyteczności. Budynek (mieszkalny i gospodarczy) miał powtarzalny i typowy kształt oraz formę, które wynikały z użytego do budowy drewna oraz z konstrukcji bryły budynku i dachu. Wolnostojące chałupy składały się z części mieszkalnej i komory, a często też do chałupy dobudowywano obiekt gospodarczy. Powierzchnia części mieszkalnej chałup wynosiła średnio 45 m² i nie przekraczała 60 m². Wielkość wolnostojących stodoł była wprost proporcjonalna do posiadanego arealu ziemi uprawnej (stodoły miały średnią pojemność około 250 m³). W obrębie zagrody budowano wolnostojące budynki inwentarskie - ich rodzaj i wielkość była uzależniona od ilości hodowanych w gospodarstwie zwierząt. Front zagrody skierowany do drogi zamykała chałupa, budynki gospodarcze stawiano w obrębie zagrody w sposób zróżnicowany, a ich lokalizację warunkowała najczęściej rzeźba terenu. Wysokość większości chałup (mierzonych do kalenicy) wynosiła 5 m, a stodoł 5,7 m.

Zabudowę wsi tradycyjnej Pogórzy Karpackich należy uznać za powtarzalną i zunifikowaną. Zabudowę tę cechuje harmonia formy i proporcji oraz harmonia barw i faktury.

Na Pogórzach Karpackich przydomowe ogrody i kapliczki stanowią ważny element architektury zagród wiejskich. Kapliczki i krzyże są też często obecne przy drogach, gdzie przybierają formę małego ogrodu, skweru lub klombu (ryc. 4). Kapliczki, figury i przydrożne krzyże licznie spotykane w tym regionie są wieloaspektowym świadectwem kultury wsi, są elementem folkloru. Przede wszystkim są i pozostaną świadectwem religijności mieszkańców tego regionu. Powstały, jako wsparcie modlitwy pokutnej, dziękczynnej, błagalnej, wielbiącej, wreszcie modlitwy za dusze zmarłych (Zawidzka 2005). Kapliczki i krzyże przydrożne charakteryzuje bogactwo kształtów, motywów ikonograficznych oraz surowca, z jakiego zostały wykonane, choć kapliczki najczęściej budowane były z miejscowego piaskowca. Na Pogórze Wiśnickim jest kilkaset krzyży figur i kapliczek. Najstarsze z nich pochodzą z połowy XVII wieku; najliczniej występują obiekty z przełomu XIX i XX wieku; nieliczne z połowy XIX wieku są szczególnie cenne i piękne. Wszystkie kapliczki, figury i krzyże przydrożne są świetnie wpisane w pogórski, pagórkowaty, rolniczy krajobraz Pogórza Wiśnickiego i stanowią wiodący element kulturowy w krajobrazie regionu (Aniel et. al., 2006; Aniel, 2007).

Tradycyjne ogrody wiejskie wraz zabudowaniami zajmowały niewielki areal - od około 1,5% w wieku XVIII do 7,9% (zabudowania wiejskie) i 2,2% (sady i ogrody przydomowe) na przełomie wieku XX i XXI wieku. Ich znaczenie użytkowe, przyrodnicze oraz estetyczne jest nie do przecenienia (Pietrzak, Aniel, 2009).

Ryc. 4. Sacrum w krajobrazie wiejskim Pogórzy Karpackich (fot. M. Angiel).

Fig. 4. Sacrum in country landscape of the Carpathian Foothills (all photos by M. Angiel).

Przykłady typowych pomników rzymskokatolickiej kultury sakralnej na Pogórze Wiśnickim – przydrożny krzyż, murowana i drewniana kapliczka, drewniany kościół.

Istnieje pewne podobieństwo wiejskich ogrodów przydomowych w całym pasie Pogórzy Karpackich - nieformalny fronton z rabatką kwietną, ogród produkcyjny na tyłach zabudowań, rabatka warzywna oraz ziołowa obok domu. Najbardziej typowym przykładem jest zanik we współczesnych wiejskich ogrodach przydomowych cenionych dawniej ziół, a pojawienie się trawników, drzew i krzewów iglastych.

Ogrody przydomowe wśród wysokich i gęsto posadowionych domów stają się mało widoczne. Z perspektywy obserwatora we wsi dominują płoty (betonowe, kamienne, ceglane, metalowe) odgradzające przybysza od domostw (Pietrzak, Aniel, 2009).

DYSKUSJA WYNIKÓW

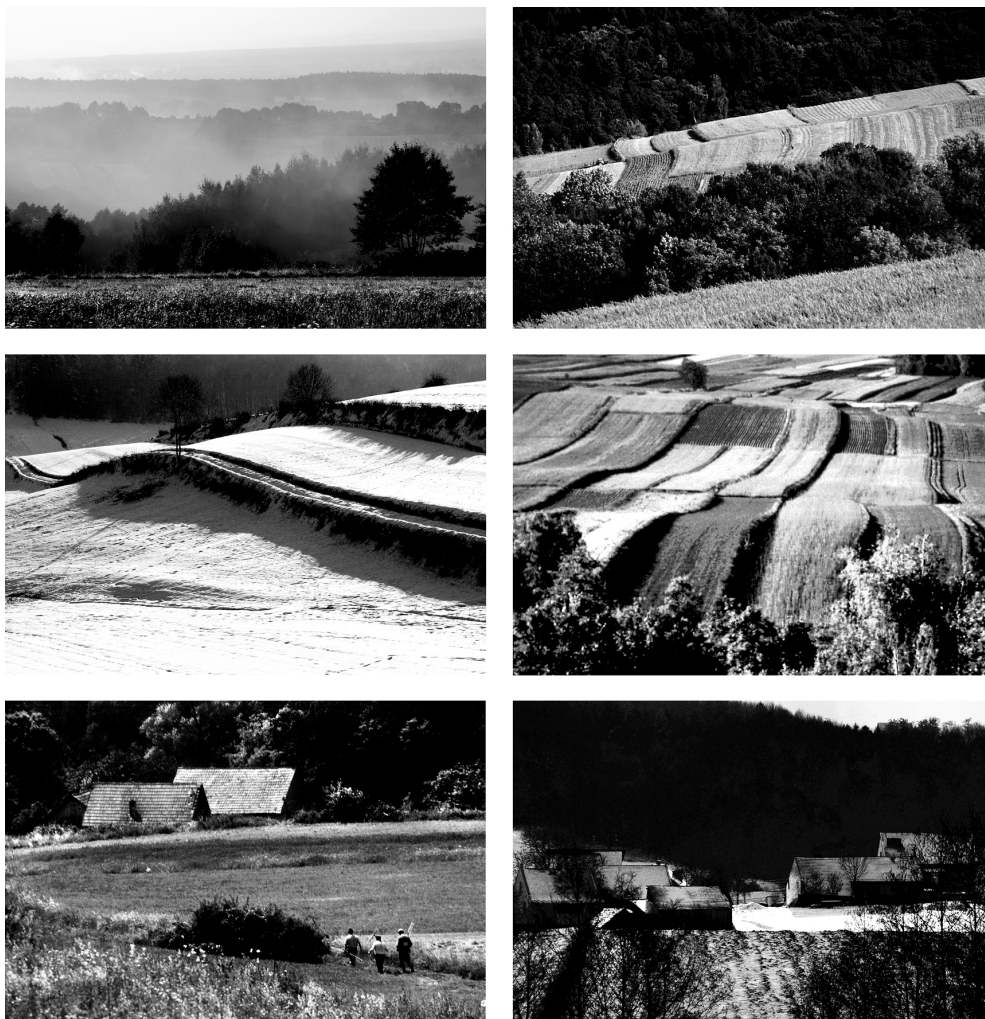
– HARMONIA TREŚCI, FORMY I PROPORCJI ORAZ BARW I FAKTURY

K. Wojciechowski (1986) uznaje, że atrybut harmonii jest kategorią złożoną i rozdziela analizę tego pojęcia na kilka aspektów tj.: harmonię treści, harmonię formy i proporcji oraz harmonię barw i faktury.

Według K. Wojciechowskiego *harmonia treści krajobrazu* to uznanie przez oceniającego logicznej zasadności współwystępowania poszczególnych elementów krajobrazu (elementów przyrody naturalnej, elementów przyrodniczych przekształconych przez człowieka i obiektów będących dziełem człowieka), łącznie z ich wzajemnym usytuowaniem i powiązaniem funkcjonalnymi. Uznanie zasadności współwystępowania różnych obiektów wymaga znajomości ich funkcji.

Na Pogórzach Karpackich harmonia treści wiejskiego krajobrazu kulturowego wsi tradycyjnej, objawia się w logicznym układzie elementów krajobrazu. Jako odbiorcy akceptujemy zatem sposób współistnienia komponentów takiego krajobrazu, których funkcje potrafimy zidentyfikować, a wykorzystanie zasobów środowiska dla celów użytkowych uważamy za właściwe. Harmonia treści jest podstawowym czynnikiem wpływającym na przyznanie krajobrazowi - klasyfikacji ładu przestrzennego – ład przestrzenny istnieje w tych obszarach wiejskich Pogórzy Karpackich, gdzie dominuje wieś tradycyjna (ryc. 5).

Harmonia formy i proporcji będąca miarą subiektywnego odczucia kompozycji krajobrazu rozszerza to pojęcie o wycucie i ocenę jakości współgrania poszczególnych obiektów stworzonych przez człowieka. Dotyczy to oceny wzajemnego współgrania ze sobą wszelkich budowli wzniesionych przez człowieka, jak też ich współgrania z elementami przyrody (przede wszystkim z typem rzeźby terenu). Pomimo, że krajobraz wiejski Pogórzy Karpacki jest heterogeniczny i powstał bez jakichkolwiek zamierzeń kompozycyjnych możemy mówić o harmonii formy i proporcji w przypadku oceny krajobrazu wsi tradycyjnej. Szczególnie ważne jest podkreślenie wszechobecnej w tym krajobrazie harmonii proporcji – obserwujemy tu zgodność relacji rozmiarów brył kościołów, kaplic, chałup, stodół, obór i innych budowli z typem rzeźby terenu i wysokościami względnymi między dnami dolin a wierzchołkami pogórskich garbów. Jeżeli znajdziemy się na terenie wsi tradycyjnej Pogórzy Karpackich to stwierdzamy, że stwarza ona obserwatorowi poczucie przebywania w otoczeniu na swą miarę, stosownym i bezpiecznym, stwarza odczucie korzystne.

Ryc. 5. Wiejski krajobraz harmonijny Pogórzy Karpackich cechuje logiczna zasadność współwystępowania elementów krajobrazu łącznie z ich wzajemnym usytuowaniem i powiązaniem funkcjonalnymi (fot. M. Angiel).

Fig. 5. Country landscape of harmonious Carpathian Foothills features logical legitimacy of co-occurrence with their mutual situating and functional coherence (all photos by M. Angiel).

Przykłady harmonijnego wiejskiego krajobrazu kulturowego na Pogórzu Wiśnickim – stoki użytkowane jako grunty orne, rozłogi łąkowo-leśne, tarasy rolne, zagroda w zabudowie rozproszonej, zagrody w zabudowie zwartej wsi.

Harmonia barw i faktury w krajobrazie. Otaczające nas barwy mają wpływ na naszą percepcję, nastrój i zachowanie. Jeżeli obserwator oceniający wartości estetyczne krajobrazu dostrzega inne niż tradycyjnie występujące w danym regionie zestawy kolorów i faktur, to wywołuje to w nim instynktowy sprzeciw, reakcję negatywną. Elementy krajobrazu składają się z wielu bardzo różniących się barwą, kształtem i oświetleniem fragmentów, lecz postrzegane jako „całości” odznaczają się określoną fakturą. Ta cecha krajobrazu umożliwia obserwatorowi identyfikowanie wielu elementów krajobrazu, w szczególności dalszych jego planów. To poprzez zapamiętaną fakturę rozpoznajemy typy pokrycia terenu, rodzaje upraw, możemy odróżnić sad od lasu i wieś tradycyjną od miejskiej dzielnicy willowej.

Na obszarze Pogórzy Karpackich istnieją naturalne, uwarunkowane przyrodniczo, cywilizacyjnie i historycznie zestawy odcieni barw charakterystyczne dla wiejskiego krajobrazu kulturowego tego regionu. Dominują barwy nienasycone (z dużą domieszką światła białego) i barwy złożone z dużą domieszką szarości. We wsi tradycyjnej przeważają barwy pastelowe rozumiane jako: łagodne, spokojne, niekrzykliwe, niejaskrawe, nieintensywne. W budownictwie wiejskim dominuje kolor drewna (wiele odcieni brązu – od jasnego brązu, poprzez brąz czerwony do brązu czarnego), kolor wapna (biały, biały z niebieskim, biały z indygo), kolor lokalnych skał, głównie piaskowców i gliny (żółty, beżowy), kolor ceramiki budowlanej (ceglasty, czerwony), a także ugier (żółtobrunatny) i odcienie zieleni z domieszką bieli. Wiele z barw złożonych występujących w krajobrazie wsi tradycyjnej tego regionu ma ten sam wygląd, a różnice pojawiają się dopiero po zmianie oświetlenia. I tak np. używany dość powszechnie do malowania drewnianych elewacji chałup ugier – pigment mineralny, ma w zależności od oświetlenia barwę zróżnicowaną od żółtej do złocistobrunatnej, a chałupy bielone wapnem z dodatkiem indygo są białe, perłowe, lub niebieskie.

Odczucia harmonii barw i faktury, podobnie jak harmonii form i proporcji, wydaje się mieć charakter spontaniczny i mogą być silniej związane z kojarzeniem podświadomym niż świadomym.

ZMIERZCH WSI TRADYCYJNEJ, KRAJOBRAZ WSI WSPÓŁCZESNEJ

Krajobraz rolniczy **wsi tradycyjnej** Pogórzy Karpackich jest *krajobrazem harmonijnym*, jednocześnie zapewnia mieszkańcom i przyjezdnym *poczucie swojskości i bezpieczeństwa*. W takim kształcie powinien być twórcy budującym w świadomości mieszkańców wsi tego regionu bardzo szeroki obraz świata oraz być wzorcem, do którego człowiek może odnosić nowe spostrzeżenia. Niestety jest to możliwe tylko teoretycznie. Zachodzące współcześnie przeobrażenia wsi i zmiany krajobrazu tym wywołane, nie pozwalają mieć złudzeń – mieszkańcy wsi tego regionu świadomie i na dużą skalę niszczą harmonijny krajobraz kulturowy wsi tradycyjnej. Dzieje się tak przede wszystkim na skutek zmian układu przestrzennego wsi i rozproszenia

zabudowy mieszkalnej, zmiany funkcji części wsi tego regionu z wsi rolniczej na podmiejską, odejścia od architektury zastanej na rzecz architektury przypadkowej zarówno w formie jak i w proporcji brył budynków. Obce kulturowo i zwyczajowo są także nowe detale architektoniczne oraz stosowana kolorystyka elewacji i dachów budynków. Jeżeli dodamy do tego, że każdy nowobudowany dom „musi” być inny niż dom sąsiada i podkreślać tym samym „nadzwyczajność” oraz sobiepaństwo jego właściciela - to zabudowa wsi współczesnej jawi się jako zbieranina chaotycznie „porozrzucanych”, niekształtnych brył strasząca krzykliwymi kolorami. Architektura ta jest odpychająca i wroga przyjezdnym. Krajobraz rolniczy wsi współczesnej Pogórzy Karpackich jest dysharmonijny.

Jak w tej „nowej” wsi czują się jej mieszkańcy? Dlaczego odrzucają tradycyjną formę architektury zagród, ogrodów przydomowych oraz kształt układu przestrzennego wsi?

Dzieje się to przede wszystkim z niewiedzy i nieumiejętności stosowania wzorców, które znają, a które odrzucili w imię źle rozumianej i pojmowanej nowoczesności. Poza tym wynika to z natury mieszkańców wsi. Z jednej strony są to ludzie, którzy mają silny związek z miejscem, obszarem i regionem, w którym żyją (Angiel et al., 2006). Kulturowanie tradycji ludowych, religijność mieszkańców, kult lokalnych świętych i błogosławionych, liczne istniejące, a prężnie działające organizacje społeczne o zasięgu lokalnym i regionalnym są na to najlepszym dowodem. Z drugiej strony (patrzac na niekorzystne zmiany zachodzące w krajobrazie wsi obszaru Pogórzy) można sądzić, że u zdecydowanej większości ludzi zamieszkujących ten region, walory estetyczne krajobrazu nie przekładają się na odczuwalną, korzystną dla nich „jakość życia”. Tę – tak sądzi większość - zapewniają i poprawiają zdobycze cywilizacji, które można kupić. Widoczne to jest np. w przydomowych ogrodach wiejskich. Dostępność materiału szkółkarskiego, przy dużej liczbie poradników i czasopism ogrodniczych, zachęca mieszkańców wsi do sadzenia w ogrodach nowych, obcych geograficznie i kulturowo gatunków roślin, w tym również krzewów i drzew ozdobnych, a także stosowania dodatkowych elementów dekoracyjnych np. rzeźb czy oczek wodnych (Pietrzak, Angiel 2009). Relacje mieszkańców wsi Pogórzy z krajobrazem mają formę bardzo przyziemną - ziemia jest dla nich warsztatem, miejscem pracy i życia - ma rodzić, dawać plony, dochód. A „na swoim” - i to jest przekonanie powszechne wśród mieszkańców wsi - można budować „jak się chce” i „gospodarzyć” bez zwracania uwagi na poszanowanie walorów krajobrazu.

ZAKOŃCZENIE

Wieś tradycyjną Pogórzy Karpackich cechowała duża gęstość i jednorodność architektury o układzie logicznym i przejrzystym. Wieś tę cechował także jednostajny rytm ciągu zagród z wieloma miejscami o charakterze kameralnym. Była to wieś harmonijnie wkomponowana w krajobraz - dostosowana układem przestrzennym,

formą i proporcjami brył budynków do charakterystycznego dla pogórzy rytmu przebiegu głównych elementów rzeźby terenu – garbów, długich, o małym nachyleniu stoków i licznie występujących den dolin rzecznych. Wieś współczesna tego regionu to niespokojna modernizacja, w której nie można dostrzec przemyślanej koncepcji, a dominuje samowolny wybór czerpany głównie z obcych kulturowo i geograficznie katalogów.

Mając na uwadze istniejącą harmonię treści, formy, proporcji, faktur i barw wsi tradycyjnej, należy propagować umiar, który według autorów artykułu powinien być jedną z głównych zasad kształtowania wsi współczesnej, jej znakiem. Osadom rolniczym Pogórzy Karpackich powinien być obcy przepych i wyzywające bogactwo. Życzymy wsi tego regionu dostatku i komfortu. Należy jednak pamiętać, że wieś ta nigdy nie była majątna i nie wyróżniała jej – przynależna zamożności – odpowiednia wielkość i proporcja domów mieszkalnych oraz budynków gospodarczych. Dominantą w krajobrazie wsi był otoczony drzewami kościół; przed chałupami sadzono rozłożyste i długowieczne drzewa oraz utrzymywano przydomowe ogródki z roślinnością tradycyjną-swojską; kapliczki i przydrożne krzyże skrywały drzewa i wysokie krzewy dziko rosnące; w przypadku lokalizacji wsi w dolinie – brzegi rzek obsadzano wodnolubnymi drzewami. Taki krajobraz kulturowy winniśmy pielęgnować i zachowywać. Jeżeli zmiany pójdą w niewłaściwym kierunku - a tak to się dzieje w przypadku współczesnej zabudowy wsi Pogórzy Karpackich, to działanie przyniesie z czasem niepowodzenia, a straty poniesie człowiek – zarówno mieszkańiec tej ziemi jak i nie znajdujący piękna przyjezdny.

LITERATURA

- Angiel M., 2007: Przemiany krajobrazu kulturowego Pogórza Wiśnickiego (refleksje na temat ginącej wsi wpisanej w krajobraz). *Aura*, nr 8/07, s. 4-7.
- Angiel M., Pietrzak M., 2009: Tradycyjny ogród wiejski w krajobrazie Pogórzy Karpackich. [w:] *Ogród za oknem – w poszukiwaniu formy*. SGGW, Warszawa. URL: www.szsk.sggw.pl/?Konferencje
- Angiel M., Gmiat A., Patoczka P., Pietrzak M., 2006: The Initiative for the Saving of the Cultural Heritage of Carpathian Foothills in the Vicinity of Brzesko. [w:] *Polish Journal of Environmental Studies*, Vol. 15, No. 5C, s. 79-82.
- BDR GUS, 2005: Bank Danych Regionalnych Główny Urząd Statystyczny, 2005. URL: www.stat.gov.pl/bdr/bdrap.strona.indeks
- Bartels D., 1969: Die Harmonie Begriff in der Geographie. *Die Erde* 2-4.
- Bogdanowski J., 1998: Konserwacja i ochrona krajobrazu kulturowego (ewolucja metody). *Teki krakowskie VI*, Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska, Kraków, ss. 259.
- Chilczuk M., 1970: Mapa regionów typów kształtów osadnictwa wiejskiego w Polsce. [w:] J. Tkocz, 1998, *Organizacja przestrzenna wsi w Polsce*. Prace Uniwersytetu

- Śląskiego, 1734, Katowice, ss. 178.
- Górka Z., 1995: Osadnictwo. [w:] J. Warszńska (red.), Karpaty polskie. Przyroda, człowiek i jego działalność. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 219-232.
- Karty Ewidencyjne Zabytków Architektury i Budownictwa dla miejscowości Jadowniki (powiat brzeski), 1979 i 1980. Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie (maszynopis).
- Kielczewska-Zaleska M., 1956: Mapa typów morfogenetycznych osadnictwa wiejskiego. [w:] J. Tkocz, 1998, Organizacja przestrzenna wsi w Polsce. Prace Uniwersytetu Śląskiego, 1734, Katowice, s. 179.
- Kowicki M., 2004: Wybrane zagadnienia planistyczno-przestrzennego kształtowania wsi beskidzkiej ze szczególnym uwzględnieniem problemów architektoniczno-krajobrazowych. [w:] U. Myga-Piątek (red.), Przemiany krajobrazu kulturowego Karpat. Wybrane aspekty. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, t. III, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Sosnowiec, s. 144-154.
- Ładogórski T., 1958: Studia nad zaludnieniem Polski XIV wieku. Mapa 1:800000, Gęstość zaludnienia diecezji krakowskiej ok. roku 1340. PAN, Wrocław, ss. 227.
- Pietrzak M., 2002: Geomorfologiczne skutki zmian użytkowania ziemi na Pogórzu Wiśnickim. Wydawnictwo Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków, ss. 149.
- Pietrzak M., 2005: Relationship between settlement and relief in the Polish Carpathian Mountains. [w:] W. Zgłobicki, J. Rejman (red.), Human impact on Sensitive Geosystems. Maria Curie-Skłodowska University Press, Lublin, s. 65-82.
- Pietrzak M., 2006: Zagrożenia stabilności granic geograficzno-historycznych w krajobrazie polskich Karpat. [w:] J. Plit (red.), Granice i ich rola w krajobrazach kulturowych. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, t. V, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Sosnowiec, s. 106-116.
- Soja M., 2008: Cykle rozwoju ludności Karpat Polskich w XIX i XX wieku. Wydawnictwo Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków, ss. 141.
- Starkel L., 1972: Charakterystyka rzeźby polskich Karpat i jej znaczenie dla gospodarki ludzkiej. Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich, 10, s. 75-150.
- Starkel L., Pietrzak M., Łajczak A., 2007: Wpływ zmian użytkowania ziemi i wzrostu częstotliwości ekstremalnych opadów na obieg wody i erozję oraz ochronę zasobów przyrodniczych Karpat. Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich, 54, s. 19-30.
- Statystyka Polski wydawana przez Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, 1933.
- Wojciechowski K.H., 1986: Problemy percepcji i oceny estetycznej krajobrazu. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Wydział BiNoZ, Rozpr. hab. XXVIII, Lublin.
- Zawadzka I., 2005: Kapliczki, figury i krzyże przydrożne w powiecie bocheńskim. Muzeum im. S. Fischera w Bochni, Bochnia.

SUMMARY

TRADITIONAL VILLAGE IN LANDSCAPE OF THE CARPATHIAN FOOTHILLS

On base of local observation, analyses of archival materials and literature it performs estimate of harmony in landscape of village in the traditional Carpathian Foothills. What has been indicated is spatial disparity of morphological type of villages, which is connected with history of people in the area and natural conditions. It has been ascertained, that in last half-century, on big scale, it is being destroyed consciously and in fast rate the harmony of landscape on adjusting construction for local natural conditions match of building of spatial dimension villages. Harmonious landscape of agricultural village in traditional Carpathian Foothills assured inhabitants the safeties and the feeling of being "their own". Nowadays the spatial order disappears from country landscape and it becomes mismatching and unaesthetic. It happens as a result of changes in spatial match of villages and dispersions of habitable buildings, changes in functions from agricultural village to suburban village in this region, departures from architecture in favor of accidental architecture as well as in proportion of lump of building. What is foreign culturally is new architectonic details and the usage of coloring in the building constructions.